

UDK: 322:272.9 (497.6) "1945/1955"
Izvorni naučni rad

REPRESIJA PREMA SVEĆENICIMA KATOLIČKE CRKVE U BOSNI I HERCEGOVINI OD 1945. DO 1955. GODINE

Denis Bećirović
Tuzla

Apstrakt: U radu se na osnovu neobjavljene arhivske građe objašnjavaju uzroci, tok i razmjere represije organa vlasti protiv svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1955. godine. Posebna pažnja je posvećena istraživanju, prezentiranju i analizi kvantitativnih pokazatelja o hapšenjima svećenika Katoličke crkve i njihovim suđenjima.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Katolička crkva, svećenici, komunizam, vjerske zajednice, represija.

Abstract: Based on unpublished archival sources, this paper explains the causes, course and the extent of repression towards the priests of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina performed by the authorities in the period from 1945 to 1955. Special attention is dedicated to the research, presentation and analysis of quantitative indicators about the arrests and trials of catholic priests.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Catholic Church, priests, communism, religious communities, repression.

Početak izgradnje novog društveno-ekonomskog i političkog sistema avnojevske Jugoslavije bio je prekretnica i za politiku prema vjerskim zajednicama, s naglašenom tendencijom brzog rješavanja brojnih neriješenih pitanja egzistentnih još iz

prethodnih vremena. Državno-partijski rukovodioci su odmah poslije završetka Drugog svjetskog rata započeli proces uspostavljanja i reguliranja odnosa sa vjerskim zajednicama u Bosni i Hercegovini. Ključni princip koji su u tom procesu zastupali komunistički predstavnici bazirao se na potpunom odvajanju vjerskih zajednica od države, uz garanciju svim priznatim vjeroispovijestima da mogu slobodno regulirati svoje unutrašnje vjerske odnose, a da se pri tome ne miješaju u državne poslove.¹ Prvi Ustav avnojevske Jugoslavije je regulirao pitanje odnosa između države i vjerskih zajednica bazirajući se na sljedećim načelima: vjerske zajednice su odvojene od države i škole; građanima se garantira sloboda savjesti i vjeroispovijesti; vjerske zajednice mogu slobodno obavljati vjerske poslove i obrede ako njihovo učenje nije u suprotnosti sa Ustavom; zabranjuje se zloupotreba vjere u političke svrhe; vjerske škole za obrazovanje vjerskih službenika su pod nadzorom države i država može finansijski pomagati vjerske zajednice. Komunistička vlast je smatrala da samo potpuno odvajanje vjerskih zajednica od države može osigurati ravnopravnost spomenutim zajednicama i zaštititi najvažniju tekovinu narodnooslobodilačke borbe – bratstvo i jedinstvo.² Gotovo identična rješenja o vjerskim slobodama i nadležnostima vjerskih zajednica bila su ugrađena i u Ustav Narodne republike Bosne i Hercegovine.³ Međutim, Ustavom zagwarantirana vjerska prava i slobode nisu istovremeno značile i njihovo stvarno primjenjivanje u praksi.

Nepovjerenje Katoličke crkve u komunističku vlast u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini) bilo je duboko ukorijenjeno. Ateistički pogled komunista na svijet i njihov program još iz najranije faze djelovanja, iz razdoblja monarhističke Jugoslavije, predviđao je neke mjere koje se nisu sviđale Katoličkoj crkvi. To se posebno odnosi na programske odrednice o odvajanju vjerskih zajednica od države i škole, oduzimanje crkvene imovine, te postupno uklanjanje vjerskih zajednica iz političkog života. Ne prihvatajući komunističku, a time i ateističku ideologiju jugoslavenskih komunista, biskupi su na Biskupskoj konferenciji 1936. godine komunizam okarakterizirali kao opasnost za vjeru i civilizaciju. Na istom fonu je i zagrebački nadbi-

¹ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABH), Sarajevo, Komisija za vjerska pitanja (dalje: KZVP), kut. 3, sign. b.b./54. Materijali Savezne komisije za vjerska pitanja upućeni predsjedniku Komisije za vjerska pitanja Narodne republike Bosne i Hercegovine Vladi Šegrtu, 1.6.1954.

² Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Beograd, Savezna komisija za vjerska pitanja (dalje: SKVP), sign. 144-8-131. Odnosi između države i crkve u Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji, 1953.

³ Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine, *Službeni list NR BiH*, III, 8.1. 1947, br. 1, 5-7.

skup Alojzije Stepinac početkom 1943. godine uputio okružnicu svećenstvu u kojoj je tražio da oni prednjače u borbi protiv komunizma. Slične teze nadbiskup Stepinac je ponovio i u svojoj propovijedi 18. marta 1945. godine, osuđujući komunistički nauk i zalažući se za slobodu Katoličke crkve, kao i za pravo hrvatskog naroda na samostalnu državu. Šest dana poslije Biskupska konferencija u Zagrebu donijela je poslanicu u kojoj je osudila postupke partizanskog pokreta. U njoj se najoštrije protestuje protiv ubijanja katoličkih svećenika i vjernika, a Nezavisna država Hrvatska se predstavlja kao trinaeststoljetna težnja hrvatskog naroda za samostalnom državom.⁴

S druge strane, pored ideoloških razloga, koji su u manjoj ili većoj mjeri bili slični u svim komunističkim partijama, na negativan odnos Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) prema Katoličkoj crkvi utjecala je i činjenica da je dio svećenika tokom Drugog svjetskog rata podržavao ustaški pokret. Historijsko iskustvo o učešću dijela svećenika u širenju nacionalne i vjerske mržnje tokom rata bilo je naročito svježe poslije oslobođenja zemlje 1945. godine. Komunistička vlast u Bosni i Hercegovini je veći dio svećenika Katoličke crkve smatrala stvarnim ili potencijalnim državnim neprijateljima. Obrazloženje za ovakav negativan stav partijskih struktura prema njima najčešće je u dokumentima Komisije za vjerska pitanja argumentiran sljedećim razlozima: da je većina svećenika u toku rata podržavala okupatora i domaće izdajnike; da su širili neprijateljsku propagandu protiv narodnooslobodilačkog pokreta; da su aktivno participirali u borbi protiv novog društvenog uređenja; da su počinili ratne zločine i progonili pripadnike drugih vjeroispovijesti, te da su bili povezani sa zločinačkom ustaškom emigracijom u inozemstvu.⁵ Pri tome, treba ukazati na činjenicu da ovakve ocjene partijskih rukovodilaca nisu bile karakteristične samo za svećenike Katoličke crkve. U materijalima Savezne komisije za vjerska pitanja navedeno je da su u toku Drugog svjetskog rata “sveštena lica svih veroispovesti saradivala sa okupatorom u najrazličitijim formama, a veći broj je počinio veoma teške ratne zločine prema našim narodima”. Zbog ovih djela i nastavka vršenja krivičnih djela poslije rata, kako stoji u materijalu Komisije, “bila su osuđena 1.403 sveštena lica”. Od ovog broja je do 1953. godine “u toku izdržavanja kazne bilo pomilovano 152, uvjetno pušteno 88, na izdržavanju kazne ostalo 254, dok su ostali izdržali kaznu”.⁶

⁴ Miroslav Akmadža, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945-1966*. Rijeka: Otokar Keršovani, 2004, 7-8.

⁵ ABH, Sarajevo, KZVP, kut. 3, sign. b.b./54. Materijali Savezne vjerske komisije upućeni predsjedniku Vjerske komisije NR BiH Vladi Šegrtu, 1.6.1954.

⁶ AJ, Beograd, SKVP, sign. 144-8-131. Odnosi između države i crkve u Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji, 1953.

Jugoslavenski komunisti su se u poslijeratnom vremenu ponovo vratili izvornom marksističkom učenju, ističući da tolerisanje religiozne savjesti i sujevjerja predstavlja “idejnu kapitulaciju pred neprijateljskom ideologijom”. Pomirljivi i tolerantni tonovi prema religiji iz perioda antifašističke borbe (od 1941. do 1945. godine) zamijenjeni su shvatanjima po kojima se religija posmatrala kao “dio jedinstvenog problema idejnog prevaspitavanja ljudi” i “njihovog pripremanja za više oblike društvenog života”. Promovirana je permanentna borba za pobjedu “naprednih naučnih shvatanja”, s ciljem ubrzanja socijalističke izgradnje i borbe protiv zloupotrebe vjere u antiustavne svrhe. Komunisti su predviđali da će sa korjenitom promjenom materijalnih društvenih odnosa doći do stvaranja realnih uvjeta za konačno oslobođenje “ljudi od svih oblika i vidova religioznog mraka i mistike”. Sprovođenje principa da je religija privatna stvar pojedinca i vjerskih organizacija, kao i jačanje borbe protiv religijskog utjecaja na građane postali su stalni zadatak i briga partijskih organizacija širom zemlje.⁷

Iako su postojale određene razlike u pristupu prema pojedinim crkvama i vjerskim zajednicama, koje su proizlazile iz njihove unutrašnje organizacije, brojnosti i specifičnog historijskog razvoja, partijsko-državne strukture su proklamovale načelo potpune jednakosti svih crkava i vjerskih zajednica sa stanovišta njihovog ustavnopravnog i političkog statusa u društvu. Teorijski naslonjeni na iskustva Sovjetskog saveza - prve socijalističke države, jugoslavenski komunisti su, u namjeri da oslabe utjecaj crkava i vjerskih zajednica posebno apostrofirali važnost zabrane zloupotrebe vjerskih obreda, vjerskih poslova i vjerskih osjećanja u političke svrhe. U tom kontekstu oni nisu pravili razlike među crkvama i vjerskim zajednicama, već su ih naprotiv posmatrali kroz istu ideološku dioptriju, gledajući u njima protivnike novog poretka. Između ostalog, to i jeste razlog zašto je avnojevska Jugoslavija u isti položaj stavila sve crkve i vjerske zajednice, bez obzira na njihovu rasprostranjenost, brojnost, veličinu i položaj koji su imale prije završetka Drugog svjetskog rata.⁸

Prema podacima Savezne komisije za vjerska pitanja, Katolička crkva u Bosni i Hercegovini je nakon 1945. godine imala tri biskupije⁹: u Sarajevu, Mostaru i Ba-

⁷ “Demokratska doslednost ili ograničenje demokratije? O upotrebi i zloupotrebi slobode religijskog uverenja”, *Nedeljne informativne novine*, II, br. 70, Beograd, 4.V.1952, 4.

⁸ AJ, Beograd, SKVP, sign. 144-10-164. Odnos vjerskih zajednica prema državi. Materijali sa savjetovanja, 1954.

⁹ Biskupija je u Katoličkoj i nekim drugim kršćanskim crkvama administrativna teritorijalna jedinica kojom upravlja biskup. Dijeli se na župe, a župe se grupiraju u arhidakonate i dekanate, ovisno o veličini biskupije. U Katoličkoj crkvi, istočnim i nekim protestantskim crkvama biskup je poglavar kršćana ujedinjenih unutar konkretne geografske površine, koja se

njoj Luci, sa biskupima na čelu. Osim biskupija u Bosni i Hercegovini su postojala i dva provincijalata¹⁰ sa provincijalima u Sarajevu i Mostaru. Njima su bile podređene niže instance: 29 dekanata, 4 arhiđakonata i 204 župe. Također, pod njihovom upravom bili su i vjerski objekti: 19 svećeničkih samostana, 9 samostana časnih sestara, 1 novicijat franjevac, 3 novicijata časnih sestara, 250 crkava i 877 kapela.¹¹

Nakon okončanja Drugog svjetskog rata Katolička crkva je nastavila sa otvorenim izražavanjem svojih antikomunističkih pogleda i stavova. Objavljivanjem Pastirskog pisma, 20. septembra 1945. godine, sukob između vlasti i katoličkog svećenstva dobio je novi zamah. U navedenom pismu su kritikovane započete reforme i politika strogog odvajanja vjerskih zajednica od države. Posebno je ukazano na ubijanja i hapšenja svećenika, konstatirajući da su ubijena 243, da ih je u zatvorima 169, te da je nestalo 89. Uz to, spomenuto je 19 ubijenih bogoslova, 3 redovnika, 4 redovnice i 28 ubijenih franjevaca u Samostanu u Širokom Brijegu.¹² Ovaj protestni

obično naziva biskupijom. Smatra se da su biskupi nasljednici uloge koju su vršili apostoli. Glavne funkcije biskupa su: naučavati i održati autentičnim kršćanski nauk, upravljati, brinuti se o potrebama biskupije, predvoditi bogoštovlje, kao i pridonositi napretku svetosti kod članova svoje biskupijske zajednice. U Bosni i Hercegovini su ponovo formirane biskupije 1881. godine. Te godine su osnovane biskupije u Mostaru i Banjoj Luci, te nadbiskupija i metropolija u Sarajevu, u čiji sastav je ušla i Trebinjska biskupija. Opšir. *Suvremena katolička enciklopedija*. Split: Marjan tisak, 2005, 124-126; *Pravni leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2007, 96; Vladimir Anić, *Veliki rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Novi liber, 2006, 83; Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 2004, 176; *Rječnik hrvatskog jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2000, 76-77.

¹⁰ Provincijalat je sjedište uprave neke provincije. Provincija je u Katoličkoj crkvi pokrajina; zajednica više redovničkih kuća koje su međusobno združene u okviru jedne uprave. Na čelu provincije stoji provincijal. Pod njegovu upravu potpadaju i samostani tog reda. Ivan Cvitković, *Rječnik religijskih pojmova*. Sarajevo: DES – Sarajevo, 2005, 367.

¹¹ AJ, Beograd, SKVP, sign. 144-137-742. Brojčani podaci o kleru i vjerskim objektima u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini, 1956.

¹² Pastirsko pismo je nesumnjivo imalo političku težinu u vremenu kada KPJ još nije uspostavila potpunu vlast u zemlji i kada među velikim silama još uvijek nije bila postignuta puna saglasnost o budućnosti jugoslavenske države. Jugoslavenskim komunistima su posebno teške pale ocjene katoličkih biskupa o tome kako je zavladao “materijalistički i bezbožnički duh, koji se danas javno i potajno, službeno i neslužbeno širi po našoj domovini”. U pismu je, između ostalog, rečeno: “Mi katolički biskupi Jugoslavije, kao učitelji istine i zastupnici vjere osuđujemo ovaj materijalistički duh, od kojega se čovječanstvo ne smije nadati ničemu dobru. A zajedno s tim osuđujemo i sve one ideologije, i sve one društvene sis-

akt Katoličke crkve dostavljan je ne samo vjernicima i organima vlasti u zemlji već i inozemnoj katoličkoj propagandi, koja je otvoreno kritikovala primjenu nedemokratskih metoda i postupaka prema svećenicima u Jugoslaviji.¹³

Ovakvo djelovanje katoličkog svećenstva bilo je razlogom više za obračunavanje KPJ sa Katoličkom crkvom. Važan preduvjet za neutraliziranje nepodobnih svećenika i drugih protivnika vlasti bilo je ovladavanje pravosuđem. Polazeći od slične matrice kao i u istočnoevropskim socijalističkim zemljama, i Jugoslavija tokom prve tri poslijeratne godine uspostavlja jedinstven sistem sudske, zakonodavne i izvršne vlasti, u kojem su sudovi pretvoreni u produženu ruku Partije kao društvene avangarde. Paralelno sa preuzimanjem partijskog monopola u sudstvu, tužilaštvu i policiji, uspostavljena je zakonska podloga kao osnova za obračunavanje sa različitim vrstama protivnika novog poretka. Najvažniju ulogu u istražnom postupku imali su organi državne bezbjednosti koji su odrađivali najveći dio aktivnosti, koristeći se i primjenom sile u dolasku do dokaza.¹⁴

Represivne mjere protiv svećenika Katoličke crkve uglavnom su se sprovodile pod izgovorom da unutar njenih struktura djeluje dio svećenika koji pripadaju "klerikalnoj reakciji". Analizirajući u jednom dokumentu odnos Katoličke crkve prema državi, Savezna komisija za vjerska pitanja ocjenjuje da unutar ove zajednice postoje određeni "reakcionarni elementi" koji vrše neprijateljsku propagandu i djelatnost protiv novog poretka. Prema navodima Komisije, oni su tokom rata bili ustaški sljedbenici i glavni oslonac ustaške vlasti u Nezavisnoj državi Hrvatskoj.¹⁵ Nakon rata, vlast se obračunavala sa svima onima koji su na onaj ili ovaj način bili upleteni u djelovanje ustaškog režima ili, kako su to komunisti govorili, "onima koji su okrvavili ruke". Znatno broj sudskih presuda izrekli su vojni sudovi još tokom juna i jula 1945. godine. Ubrzo nakon Pastirskog pisma intenzivirani su sudski procesi. Tako su u decembru 1945. godine pred Vojnim sudom u Sarajevu osuđena na smrt dva katolička svećenika zbog pružanja pomoći proustaškim križarima, dok su tri

teme, koji svoje životne oblike izgrađuju ne na vječnim načelima objave i kršćanstva, nego na šupljim temeljima materijalističke, dakle bezbožne filozofske nauke (kurziv: D.B.)". Opšir. Ivan Mužić, Katolička crkva i Stepinac. Split: Marjan tisak, 2003, 301-312.

¹³ AJ, Beograd, SKVP, sign. 144-10-164.

¹⁴ Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944-1953*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006, 330-331.

¹⁵ AJ, Beograd, SKVP, sign. 144-138-708. Odnos Katoličke crkve prema državi.

svećenika bila osuđena na vremenske kazne.¹⁶ Posebno težak udarac za Katoličku crkvu predstavljalo je hapšenje nadbiskupa Alojzija Stepinca (18. septembra 1946. godine) i njegovo suđenje u Zagrebu. Inače, nadbiskup Stepinac bio je prvi potpisnik Pastirskog pisma, a time i najodgovorniji za iznesene tvrdnje.¹⁷ Nepune dvije godine kasnije u Mostaru je uhapšen biskup Petar Čule i sproveden u mostarski zatvor. Nakon sudskog procesa, u kojem je bio optužen za saradnju sa neprijateljem i saradnju sa križarima, biskup Čule je osuđen na 11 godina i šest mjeseci zatvora. Čule je u zatvoru proveo 7 godina i 6 mjeseci, te još dvije godine u zatočeništvu.¹⁸ Ni drugi biskupi u toku ovih godina nisu bili pošteđeni neprijatnosti, saslušavanja, zabrana rada i zatvaranja. Bio je to vid pritiska na hijerarhiju, koji su vlasti izvodile sa velikim stepenom upornosti i čvrstine. Osim spomenutih, na udaru organa vlasti bili su i niži, župni svećenici, redovi, redovnici i redovnice. Cijela organizacija Katoličke crkve bila je izložena snažnom pritisku i uklanjanju sa političke scene. Organi vlasti su uglavnom predstavljali držanje svećenstva antidržavnim i izdajničkim. Držanje značajnog dijela katoličkog svećenstva bilo je od strane režima tretirano kao sumnjivo i neprijateljsko. Najčešće vrste optužbi bile su: naklonost prema ustaškom režimu; saradnja sa diverzantskim grupama; održavanje ilegalnih veza sa inozemnim službama; ispoljavanje otvorenog ili prikrivenog otpora prema postojećoj vlasti itd.¹⁹ Popravljanju opće slike o Katoličkoj crkvi poslije završetka Drugog svjetskog rata neće doprinijeti ni činjenica da je 75 katoličkih svećenika saradivalo sa partizanima, te da su nakon rata imali status sudionika narodnooslobodilačke borbe. Osim njih, 43 katolička svećenika su tokom rata kao saradnici antifašističkog pokreta poubijani od strane četnika, ustaša, njemačkih i italijanskih vojnih formacija.²⁰

Koliko je u ovom razdoblju bilo i neutemeljenih optuživanja svjedoče i pojedini partijski izvještaji. Tako je, primjera radi, u Izvještaju Izvršnog odbora Narodnog odbora grada Sarajeva o administrativnom kažnjavanju građana u 1949. godini konstatovano da je bilo izricanja i kazni koje uopće nisu postojale u ondašnjem za-

¹⁶ Dragoljub R. Živojinović, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslavenska vlast 1941-1958*. Beograd: Javno preduzeće "Službeni glasnik", 2007, 160. i 173.

¹⁷ Jure Krišto, *Katolička crkva i Nezavisna država Hrvatska 1941-1945*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet, 1998, 373-380.

¹⁸ Ivica Lučić, *Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini 1945-1990*. Zagreb: *National Security and the Future*, Faculty of Philosophy, 2008, br. 3, 50.

¹⁹ D. R. Živojinović, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslavenska vlast 1941-1958*, 157, 170-171.

²⁰ I. Lučić, *Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini 1945-1990*, 42.

konodavstvu. "Bilo je slučajeva odbijanja žalbe iz formalnih razloga, iako ti razlozi nisu postojali. U pogledu odmjerenosti visine novčanih kazni kao i kazni prinudnog rada, nije bilo jasno određenog kriterija, tako da se dešavalo da su prekršiocu u istim slučajevima različito kažnjavani (...) U mnogim slučajevima pripremni postupak je sproveden manjkavo (...) a dokazi odbrane nisu provjeravani."²¹ Navedene i neke druge greške primorale su partijske rukovodioce da najozbiljnije sagledaju posljedice uzrokovane agresivnom politikom prema vjerskim zajednicama. Zato je unutar Partije bilo otvoreno pitanje preispitivanja dotadašnje politike u ovom segmentu, u okviru kojeg je došlo čak i do priznanja određenih grešaka u pogledu odnosa prema religiji. Kritički analizirajući dotadašnju politiku KPJ prema religiji, Savezna komisija za vjerska pitanja ukazuje na štetnost svakodnevne prakse partijskih organizacija na terenu, jer nisu pravile nikakve razlike među vjerskim licima, bez obzira kakav je bio njihov odnos prema novoj vlasti. Obrazlažući kako to izgleda u praksi, članovi ove Komisije navode da je "za mnoge naše drugove čovjek koji vjeruje u boga neprijatelj", a "za mnoge je dovoljno to što sveštenik nosi mantiju pa da ga odmah gledaju kao neprijatelja i da se tako prema njemu odnose (kurziv: D.B.)".²² Zbog masovnih prekoravanja okvira zakona raspravljano je i na Četvrtom plenumu Centralnog komiteta KPJ u junu 1951. godine, kada su osuđeni protuzakoniti i samovoljni postupci nekih pojedinaca u organima vlasti. U referatu Aleksandra Rankovića na ovom skupu je ukazano na neopravdano pokretanje krivičnih postupaka, samovoljno ponašanje organa bezbjednosti (naročito UDB-e) i brojne prekršaje u primjeni administrativnih kazni.²³

Iako je nakon ovih upozorenja državnih i partijskih organa represija prema svećenicima Katoličke crkve, ali i vjerskim službenicima drugih vjerskih zajednica, bila umanjena, kažnjavanje nije prestalo ni poslije 1951. godine. Od 1952. godine svećenici Katoličke crkve najčešće su kažnjavani po osnovu Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira. U razdoblju od 1952. do 1955. godine po Zakonu o prekršajima kažnjena su 74 katolička svećenika.²⁴

Uporedo sa drugim aktivnostima ograničavanja vjerskih prava i sloboda komunistička vlast je radila i na uspostavljanju kontrole nad svećenicima Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, kao i na stvaranju podjela među njima. Na inicijativu vlada-

²¹ ABH, Sarajevo, Savjet za izgradnju narodne vlasti NRBiH, sign. 59/50. Izvještaj o administrativnom kažnjavanju u 1949. godini, 2.2.1950.

²² AJ, Beograd, SKVP, sign. 144-137-742.

²³ *Četvrti plenum CKKPJ (3. i 4. juni 1951. godine)*, Beograd, 1951, 13-14.

²⁴ AJ, Beograd, SKVP, sign. 144-137-742.

jućih krugova 25. i 26. januara 1950. godine održana je Osnivačka skupština Udruženja katoličkih svećenika "Dobri pastir". Udruženje je bilo pod budnim nadzorom vlasti i zalagalo se za aktivnije učešće svećenika u socijalističkoj društvenoj stvarnosti. Uspostavljajući apsolutnu vlast u svim oblastima društveno-ekonomskog i političkog života, za novu vlast je posebno bilo značajno da spriječi djelovanje vjerskih struktura protiv nje, kao i da zavisno od mogućnosti i prilika osigura njihovu podršku za svoju politiku. Koristeći snažne mehanizme državne vlasti, režim je u tome djelom i uspio, stavljajući neke svećenike u funkciju promoviranja zvanične politike. Da je to doista tako bilo, svjedoči i ocjena Savezne komisije za vjerska pitanja o pozitivnom utjecaju državne politike prema vjerskim zajednicama, koja je utjecala na izazivanje podjela među svećenicima u odnosu na pitanje izgradnje novog sistema. U vezi s tim, konstatira "se sve veće diferenciranje kod svećenika na mnogim pitanjima odnosa crkve i države. Sve je veća tendencija onih koji su se okupili oko udruženja da saraduju sa vlastima. Čak se oseća kod nekih biskupa da menjaju svoj odnos prema državi, češće nego ranije obraćaju se vlastima, daju tolerantne izjave, itd."²⁵

Nakon usvajanja Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica u aprilu 1953. godine došlo je do određenih promjena kada je riječ o politici kažnjavanja svećenika. Na sjednici Odbora za unutrašnju politiku Saveznog izvršnog vijeća u junu 1953. godine, kojom je predsjedavao Aleksandar Ranković, konstatira se da u odnosu prema vjerskim službenicima treba više tražiti "političke forme borbe", a ne samo "osloniti se na UDB-u kao što je to do sada bilo". I pored ove ocjene, u jednom od zaključaka sa ove sjednice je stajalo da prema svećenicima koji čine povrede zakonskih propisa treba izricati oštrije sankcije. "To mogu biti mjere propisane za primjenu u administrativno-krivičnom postupku, ali ako se radi o teškoj djelatnosti koja predstavlja mogućnost krivično-sudske odgovornosti, onda o istoj treba raspravljati u sudskom postupku. Osnovno je da se izrečene kazne izvršavaju i o tome ne treba nikako popuštati." Osim ovoga, na sjednici je zaključeno da u "važnijim slučajevima" kažnjavanja svećenika podatke o tome ne treba kriti od šire javnosti, jer će građani u suprotnom primati netačne informacije od vjerskih predstavnika ili inostrane štampe.²⁶

²⁵ Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, Ideološka komisija, sign. 507-VIII, II/9-(1-36)-K-30. Opšta ocjena i posebni osvrti na delovanje pojedinih vjerskih zajednica i njihov odnos prema državi. Materijal Ideološke komisije Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, 1958.

²⁶ AJ, Beograd, Savezno izvršno vijeće, sign. 130-992-1052. Zapisnik sa I sjednice Odbora za unutrašnju politiku Saveznog izvršnog vijeća, 25.6.1953.

Poseban problem za organe vlasti predstavljala je činjenica da se Katolička crkva, pored ostalog, razlikovala u odnosu na IVZ i SPC po svojoj organizacionoj i institucionalnoj strukturi, koja je bila povezana sa njenim crkvenim centrom u Rimu. Na već spomenutoj sjednici Odbora za unutrašnju politiku Saveznog izvršnog vijeća skrenuta je pažnja na problem organa vlasti da uspostave komunikaciju sa predstavnicima Katoličke crkve mimo Vatikana. Ukazano je da Katolička crkva zabranjuje svećenicima da se učlanjuju u svećenička udruženja. Stoga je na spomenutoj sjednici rečeno da prema Katoličkoj crkvi treba oštrije postupati i ne davati joj nikakve povlastice. Svećenike koji daju podršku “narodnim vlastima treba podupirati”, a one koje je crkva ekskomunicirala treba “prihvatiti i to starijima dati penzije, a mlađe zaposliti na pogodna mjesta”.²⁷

Kad je riječ o brojčanom prikazivanju razmjera represije prema svećenicima Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, treba napomenuti da svaki pokušaj da se dođe do egzaktnih pokazatelja nailazi na ogromne probleme. Na osnovu dostupne arhivske građe teško je sa potpunom tačnošću prikazati podatke o represiji prema svećenicima Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1955. godine. Probleme u istraživanju ove problematike stvara i ideološka obojenost postojeće arhivske građe, ali i često prisutna praksa minimiziranja ili predimenzioniranja kod različitih autora koji su se bavili ovim pitanjem. Nažalost, spomenuta tema je do sada bila predmet jednostrane interpretacije koja je uglavnom do 1990. godine nudila “pogled s pobjedničke strane”, a nakon 1990. godine “pogled s poražene strane”. Također, prepreku u istraživanju predstavlja i još uvijek nedostupna građa nastala radom sudskih i policijskih organa. Naprijed navedeni, kao i još neki drugi razlozi govore da sva istraživanja pa i ovo treba posmatrati sa određenom dozom rezerviranosti.

Interesantni arhivski podaci o stradanju svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini predstavljeni su i u jednoj informaciji Savezne komisije za vjerska pitanja iz 1956. godine. Prema podacima u ovoj informaciji, broj svećenika i časnih sestara u Bosni i Hercegovini je smanjen “zbog toga što su u toku rata naše jedinice streljale oko 60 svećenika, 55 ih je u emigraciji, priličan broj ih je u međuvremenu umro, a neki su otišli u druge republike. Također, navedeno je da se smanjio i broj časnih sestara i njihovih samostana.”²⁸ Neki autori, poput Ante Bakovića, prezentirali su podatke o znatno većem stradanju katoličkih svećenika. Ovaj autor navodi da su komunisti tokom i neposredno nakon Drugog svjetskog rata ubili 511 katoličkih

²⁷ Isto.

²⁸ AJ, Beograd, SKVP, sign. 144-137-742. Brojčani podaci o kleru i vjerskim objektima u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini, 1956.

svećenika. Najviše svećenika stradalo je u Bosni i Hercegovini: 136 svećenika, 39 bogoslova i sjemeništara, 4 redovnika laika, a 5 svećenika je stradalo u zatvoru.²⁹

Prema podacima koje je prikupila i obradila Savezna komisija za vjerska pitanja zbog “neprijateljske djelatnosti” u Bosni i Hercegovini, od 1945. do 1955. godine, vođeni su sudski procesi protiv 319 svećenika i vjerskih službenika. U strukturi uhapšenih i suđenih bilo je “154 katoličkih, 110 muslimanskih, 48 pravoslavnih i 7 službenika raznih sekta”. Brojčani pokazatelji o hapšenjima i suđenjima svećenika Katoličke crkve po godinama prikazani su u tabeli br.1.³⁰

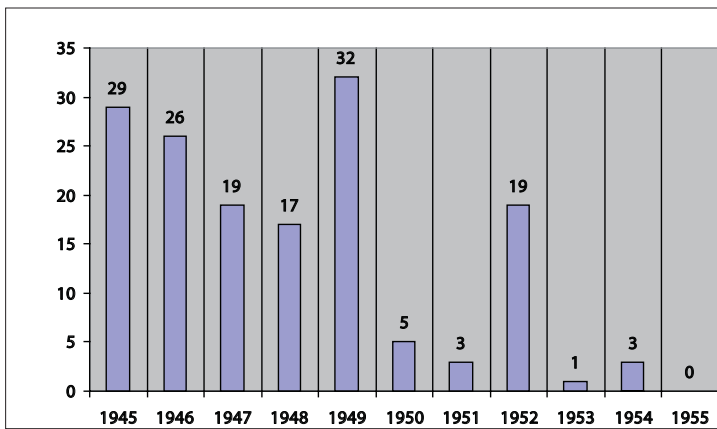

Tabela br. 1. Pregled uhapšenih i suđenih svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1955. godine

Na osnovu prezentiranih statističkih podataka u ovoj tabeli vidi se da je od ukupnog broja uhapšenih i suđenih od 1945. do 1955. godine na svećenike Katoličke crkve otpadalo 154 ili 48,2%. Represivna politika organa vlasti prema katoličkim svećenicima u Bosni i Hercegovini bila je najintenzivnija u razdoblju od 1945. do 1950. godine, kada je uhapšeno 79,8% od ukupnog broja uhapšenih i suđenih svećenika u prvoj poslijeratnoj deceniji. Nakon određenih kritičkih tonova unutar državno-partijskih organa protiv široko rasprostranjene prakse kažnjavanja koji su, pored ostalog, došli do izražaja i na Četvrtom plenumu CKKPJ, broj uhapšenih i suđenih svećenika se od 1951. godine osjetno smanjivao. Djelimično odstupanje predstavlja 1952. godina, kada je jugoslavenska vlast prekinula diplomatske odnose sa Vatikanom. Ipak,

²⁹ I. Lučić, *Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini 1945-1990*, 42-43.

³⁰ Tabela br. 1. konstruisana je na osnovu podataka u: AJ, Beograd, SKVP, sign. 144-137-742.

generalno gledano, upotreba državne represije protiv svećenika Katoličke crkve nakon 1951. godine postaje znatno manjeg obima. Na ublažavanje kaznene politike dijelom je utjecalo i popravljanje odnosa sa Zapadom, kao i naponi jugoslavenskog rukovodstva da, prekine sa dotadašnjom kopijom staljinističke prakse i teorije, posebno od uvođenja samoupravljanja 1950. godine. Sve ovo je utjecalo da u periodu od 1950. do 1955. godine dođe do smanjenja kažnjavanja svećenika Katoličke crkve, tako da je u ovom razdoblju kažnjeno 20,2% svećenika od ukupnog broja uhapšenih i kažnjenih u prvoj deceniji nakon rata. Posmatrano po godinama najveći broj katoličkih svećenika je uhapšen i kažnjen u 1949. godini (32 ili 20,7%), 1945. godini (29 ili 18,8%) i 1946. godini (26 ili 16,8%). Veliki broj uhapšenih i suđenih svećenika u 1949. godini može se, pored ostalog, objasniti i činjenicom da je upravo u toj godini sukob Jugoslavije sa blokom istočnoevropskih zemalja predvođenih Sovjetskim savezom dosegao kulminaciju.

Jedan od mogućih pokazatelja koji oslikava represiju organa vlasti prema svećenicima Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini može biti i njihovo procentualno učešće u ukupnom broju uhapšenih svećenika i vjerskih službenika svih vjerskih zajednica u ovoj jugoslavenskoj republici. Ovi podaci ne mogu biti potpuno vjerodostojni, ali svakako mogu poslužiti kao kvantitativni parametri određenih kretanja. Uvidom u dokumentaciju Savezne komisije za vjerska pitanja utvrdili smo sljedeća kretanja procentualnog učešća katoličkih svećenika u ukupnom broju uhapšenih i suđenih vjerskih lica u Bosni i Hercegovini.³¹

³¹ Tabela br. 2. sastavljena je na bazi podataka u: AJ, Beograd, SKVP, sign. 144-137-742.

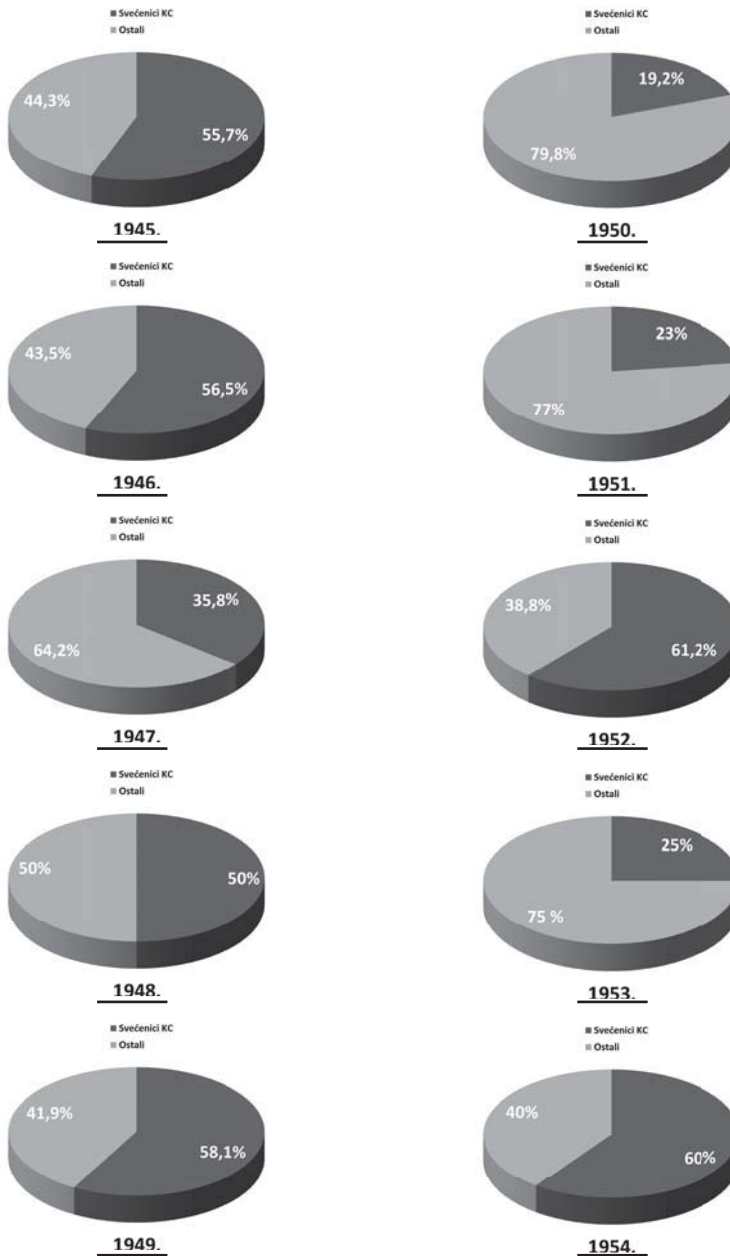

Tabela br. 2. Pregled procentualnog učešća svećenika Katoličke crkve u ukupnom broju uhapšenih i suđenih svećenika i vjerskih službenika u Bosni i Hercegovini

Iz priloženog uočavamo da su svećenici Katoličke crkve u razdoblju od 1945. do 1955. godine dominirali među uhapšenim i suđenim vjerskim licima u Bosni i Hercegovini. U prvih pet godina poslije okončanja Drugog svjetskog rata katolički svećenici su procentualno bili zastupljeni najviše među uhapšenim i suđenim vjerskim licima (1949. godine 58,1%, 1946. godine 56,5%, 1945. godine 55,7%, itd.). Djelimično odstupanje u ovom periodu predstavlja 1947. godina, što se jednim dijelom može objasniti povećanim brojem uhapšenih vjerskih lica drugih vjerskih zajednica u toj godini. Ukupno posmatrajući, u periodu od 1945. do 1955. godine na svećenike Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini otpadalo je 48,2% od ukupnog broja uhapšenih i suđenih vjerskih lica. Navedeni statistički podaci potvrđuju ocjenu da se Katolička crkva u Bosni i Hercegovini najteže prilagođavala novonastalim prilikama poslije Drugog svjetskog rata, ne prihvatajući gubitak ranije stečenih vjerskih prava i sloboda. Iako brojčano malobrojnija u odnosu na Islamsku vjersku zajednicu i Srpsku pravoslavnu crkvu, ona je na teritoriji Bosne i Hercegovine pružala najsnažniji otpor izgradnji socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Eo ipso ne iznenađuje da su represivne mjere organa vlasti najviše bile usmjerene protiv svećenika Katoličke crkve.

Korisne podatke o trideset osuđenih svećenika Katoličke crkve iz Bosne i Hercegovine nalazimo u jednom nedatiranom spisku osuđenih svećenika i vjerskih službenika svih vjeroispovijesti koji je sačinila Savezna komisija za vjerska pitanja. Međutim, iako nije navedeno kad je tačno ovaj spisak sastavljen, riječ je o dokumentu koji pruža korisne podatke za osvjetljavanje pitanja hapšenja i kažnjavanja katoličkih svećenika. Bez obzira što ove podatke ne možemo uzeti kao potpuno vjerodostojne, njihovo kritičko analiziranje i čitanje može nam, ipak, djelimično prikazati intenzitet represije prema svećenicima Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini. Iz podataka u ovom spisku vidi se da je spomenutih trideset svećenika osuđeno na ukupno 282 godine zatvora u razdoblju od 1945. do 1953. godine. Dakle, u prosjeku je svaki od trideset osuđenih svećenika Katoličke crkve, ne računajući kasniju amnestiju ili pomilovanje, osuđen na kaznu zatvora od 10,6 godina, što samo govori o strogom kažnjavanju od strane sudova u ovom razdoblju. Uz to, treba napomenuti da su svi osuđeni svećenici kaznu zatvora izdržavali u Kazneno-popravnim domovima Zenica. Iako su ovi podaci nepotpuni i nesavršeni, oni nam, ipak, mogu osvjetliti dio problematike hapšenja i suđenja svećenika Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini.³²

Ublažavanje represivnih postupaka organa vlasti i postepena normalizacija odnosa između države i Katoličke crkve postaju vidljivi posebno nakon donošenja Za-

³² AJ, Beograd, SKVP, sign. 144-136-740. Evidencija osuđenih sveštenika svih veroispovesti u Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji.

kona o pravnom položaju vjerskih zajednica 1953. godine. Na promjenu odnosa države prema Katoličkoj crkvi dijelom je utjecala i nova vanjsko-politička orijentacija jugoslavenske države. Okretanje prema zapadnim državama i razlaz sa SSSR-om nesumnjivo je utjecao i na poboljšanje položaja Katoličke crkve. Dio svećenika koji su saradivali sa organima vlasti (članovi Udruženja katoličkih svećenika "Dobri pastir") odlikovani su državnim priznanjima. Tako je fra Boni Ostojiću i fra Josipu Markušiću u 1955. godini Josip Broz Tito lično uručio Orden bratstva i jedinstva I reda. Četiri godine kasnije isto priznanje dobili su: fra Karlo Karin, fra Serafin Dodig, fra Mile Leko i drugi.³³ O postepenom procesu promjene odnosa države prema Katoličkoj crkvi svjedoče i dokumenti Savezne komisije za vjerska pitanja. Tako se na jednoj od sjednica ove Komisije u 1955. godini konstatira da je potrebno prekinuti sa agresivnom politikom nekih lokalnih organa vlasti prema vjerskim zajednicama, jer to nanosi štetu državnim interesima. Pojedini aktivisti na terenu, prema ocjeni Komisije, svakog su čovjeka koji je bio religiozan smatrali nepovjerljivim. Zato je Komisija ocijenila da politika "sveopćeg jurišanja na službenike vjerskih zajednica ugrožava napore države na sređivanju odnosa sa vjerskim zajednicama, te da "potkopava politiku koja se odozgo sprovodi (kurziv: D.B.)".³⁴

Zaključak

Nepovjerenje između Katoličke crkve i komunističke vlasti bilo je duboko ukorijenjeno i obostrano. U prvim godinama nakon završetka Drugog svjetskog rata komunistička vlast u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini) sprovela je niz mjera pomoću kojih je oslabila poziciju i utjecaj Katoličke crkve u društvu. Paralelno s ovim mjerama, organi vlasti su sprovodili organizovanu aktivnost s ciljem obračunavanja sa svima onima koji su, kako su komunisti tvrdili, na onaj ili ovaj način bili upleteni u djelovanje ustaškog režima, a posebno sa onima koji su bili odgovorni za ratne zločine. Također, vlast je sprovodila represivne mjere i prema onim svećenicima Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini koji se nisu htjeli potčiniti politici nove vlasti nakon 1945. godine. Oni su najčešće etiketirani i optuživani kao: "reakcionari", "neprijateljski elementi", "klasni neprijatelji" itd. Tokom primjene represivnih mjera bilo je i neutemeljenih optuživanja svećenika, o čemu svjedoče i pojedini partijski dokumenti. Posmatrajući u cjelini sve vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini u periodu od 1945. do 1955. godine, evidentno je da su u ovom razdoblju represivne mjere organa vlasti najviše bile primjenjivane protiv svećenika Katoličke crkve ■

³³ I.Lučić, *Komunistički progono Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini 1945-1990*, 58.

³⁴ AJ, Beograd, SKVP, sign. 144-137-742.

REPRESSION TOWARDS PRIESTS OF THE CATHOLIC CHURCH IN BOSNIA AND HERZEGOVINA 1945-1955

Denis Bećirović
Tuzla

Summary

Mistrust between the Catholic Church and the communist authorities was mutual and deeply rooted. During the first years after the end of the Second World War, communist authorities in Yugoslavia (and Bosnia and Herzegovina) enforced a number of measures through which they weakened the position and influence of the Catholic Church in society. Parallel to these measures the authorities also undertook organized activities with the aim of dealing with all those who, as the communists claimed, were in one way or another involved in the functioning of the Ustasha regime, and especially with those individuals who were responsible for war crimes. The authorities also carried out repressive measures towards those catholic priests in Bosnia and Herzegovina who did not want to submit to the policy of the new authorities after 1945. They were often labelled and accused as "reactionists", "hostile elements", "class enemies", etc. During the implementation of repressive measures there were unsubstantiated accusations of priests as can be seen in certain Party documents. Observing generally all the religious communities in Bosnia and Herzegovina, in the period from 1945 to 1955, it is evident that during this period the repressive measures of the authorities were mainly directed against the priests of the Catholic Church ■